

M.-É. BOISMARD, *Le martyre de Jean l'apôtre* (Cahiers de la Rewe Biblique, 35), J. Gabalda et Cie Éditeurs, Paris 1996, ss. 86.

Hipoteza, że Jan apostoł zmarł śmiercią męczeńską w początkach chrześcijaństwa (w latach 43–44) nie jest nowa. Wysunął ją już w 1903 r. J. Wellhausen, a w 1904 r. uzasadnił E. Schwartz. Była ona jednak stanowczo odrzućana w egzegezie katolickiej, która broniła tradycji kościelnej zapoczątkowanej przez św. Ireneusza, że autorem czwartej Ewangelii był Jan apostoł i że dożył sędziwego wieku w Efezie. Ale M.-É. Boismard w swym studium nad czwartą Ewangelią opublikowanym w 1977 r. wykazał, że pochodzi ona od trzech różnych autorów, z których żaden nie był apostołem Janem. Głównym ewangelistą miał być Jan Prezbiter z Efezu, którego tradycja kościelna utożsamiała z apostołem. W tym świetle hipoteza o męczeńskiej śmierci Jana apostoła została odseparowana od problemu autorstwa czwartej Ewangelii.

M.-É. Boismard podjął tę hipotezę w 1994 r. w ekskursie umieszczonym w komentarzu do *Dziejów Apostolskich* J. Taylora (*Les Actes des deux Apôtres. Commentaire historique*, Paris 1994, s. 339–379), w którym obydwaj autorzy bronią lekcji zamiennej „Jan, brat Jakuba” w Dz 12, 2, zamiast „Jakub, brat Jana”. Recenzowana publikacja stanowi znacznie poszerzoną, poprawioną i udoskonaloną wersję wspomnianego ekskursu. Praca obejmuje pięć rozdziałów poprzedzonych wstępem oraz zakończonych krótkim podsumowaniem i wykazem autorów cytowanych.

Rozdział pierwszy (s. 9–13) zawiera zwięzłe przedstawienie problemu przez przytoczenie wysuwanych dotychczas argumentów za męczeńską śmiercią Jana apostoła, argumentów odrzucających te poglądy oraz zasygnalizowanie sprawy autorstwa czwartej Ewangelii w świetle współczesnych badań.

Rozdział drugi (s. 15–45) omawia starożytne i średniowieczne świadectwa liturgiczne zawarte w lekcjonarzach, księgach liturgicznych i martyrologiach odnoszące się do wspomniania męczeńskiej śmierci Jana apostoła. Są to świadectwa liturgii gallikańskiej od V do VIII w. w Galii północno-wschodniej, wywodzące się z liturgii kapadockiej w Azji Mniejszej (m.in. *Missale Gothicum* i Rękopis 134 z katedry w Trewirze), martyrologie syryjskie, nikomedyjskie i kartagińskie, świadectwa liturgii z Galii południowej (m.in. Mszał z Bobbio i Sakramentarz Gallikański z Biblioteki Ambrojańskiej w Mediolanie) powstałe z innych źródeł niż liturgia Galii północno-wschodniej, świadectwa liturgii mozarabskiej pochodzenia jerozolimskiego oraz średniowieczne lekcjonarze ormiańskie z Jerozolimy.

Rozdział trzeci (s. 47–58) analizuje tradycję patrystyczną na temat męczeńskiej śmierci Jana apostoła, którą poświadcza Grzegorz z Nysy, Jan Chryzostom, Afraates, Quodvultdeus, a zwłaszcza Papiasz z Hierapolis.

Rozdział czwarty (s. 59–62) omawia teksty Nowego Testamentu dotyczące męczeńskiej śmierci apostoła Jana i Jakuba. Najważniejszym z nich jest zapowiedź śmierci synów Zebedeusza wstawiona w usta Jezusa w Mt 20, 22–23 (o picu kielicha) i Mk 10, 38–39. Drugim tekstem jest lekcja zamienna w Dz 12, 2 „Jan, brat Jakuba”.

W ostatnim, piątym rozdziale (s. 63–75) M.-É. Boismard poddaje krytycznej analizie wypowiedzi św. Ireneusza na temat Jana apostoła i dowo-

dzi, że Ireneusz swe świadectwa o Janie czerpał od Papiasza, ale pomieszał w nich Jana apostoła z Janem Prezbiterem.

W całości publikacja dostarcza dużo materiału, z którego wynika, że tradycja o męczeńskiej śmierci Jana apostoła była szeroko rozpowszechniona w Kościele w czasach patrystycznych i średniowiecznych, z wyjątkiem Rzymu.

Warszawa

Ks. STANISŁAW MĘDALA CM

PAUL de CLERCK, *Zrozumieć liturgię*, Wydawnictwo „Jedność”, Kielce 1997, ss. 191.

Wydawnictwo „Jedność” w Kielcach, nawiązując w programie wydawniczym do swojej historii (jako jedyne spośród katolickich wydawnictw w Polsce wydało w 1948 roku tłumaczenie encykliki Piusa XII o liturgii „Mediator Dei”), wprowadziło na polski rynek książek katolickich bardzo aktualną i potrzebną dla każdego, kto uczestniczy w liturgii Kościoła i chce „zrozumieć” jej sensowność, mądrość i bogactwo, pozycję *L'intelligence de la liturgie* (Paris 1995), znanego belgijskiego liturgisty Paul de Clercka. Autor jest dyrektorem Wyższego Instytutu Liturgicznego w Instytucie Katolickim w Paryżu, profesorem Ośrodka Studiów Teologicznych i Pastoralnych w Brukseli, członkiem „Societas Liturgica”, Europejskiego Stowarzyszenia Teologii Katolickiej, komitetu naukowego wydawnictwa „Sources liturgiques” oraz redaktorem naczelnym kwartalnika liturgicznego „La Maison-Dieu”. Osoba Autora, ale także przekład z francuskiego i redakcja ks. prof. S. Czerwika, zapewnią Czytelnikom pomoc w ponownym odkryciu i przyswojeniu sobie przez uczestników liturgii więcej bogactw, które ona w sobie kryje, niż udaje się nam często dostrzec, usłyszeć i przeżyć. Książka ta zrodziła się ze stopniowego odkrywania liturgii poprzez jej studium i praktykę. Opierając się zatem na głębokiej znajomości przedstawianej problematyki i osobistym doświadczeniu, Autor postawił sobie jako cel tej książki ukazanie „rozumności” liturgii i to w podwójnym tego słowa znaczeniu. Chodzi najpierw o ułatwienie rozumienia liturgii, czyli przybliżenia jej tym, którzy są nią zainteresowani, ale także wykazanie, że „jeśli ktoś podchodzi do liturgii z sympatią, okazuje się ona rozumna, ‘inteligentna’”. Paul de Clerck jest zdania, że uczestnikom liturgii potrzebne jest „rozumienie sercem”, które oczywiście nie dyskwalifikuje ich aktywności umysłowej, ale na pewno trzeba serca, aby rozumieć; konieczne jest podejście z sympatią do tego, co pragniemy poznać. Liturgia nie jest przedmiotem intelektualnego rozumienia, który należałoby uchwycić, opisać i udowodnić, „ale źródłem, które nadaje sens”. Dlatego liturgii nie można pojąć w sposób czysto rozumowy, gdyż jako działanie Chrystusa i Kościoła urzeczywistniające uświęcenie człowieka i kult oddawany Bogu za pomocą znaków widzialnych, zwłaszcza słowa i obrzędu, zwraca się do całego jestestwa człowieka, ogarniając całą jego osobę: ciało i ducha. Jeśli człowiek poddaje się pod jej wpływ, otwiera przed nim swoje skarby, a jej bogactwa wprawiają go w zdumienie i zachwyt. „Liturgia bowiem to miejsce, w którym Boże dzieło zbawienia jest głoszone i celebrowane. Jest to miejsce, gdzie Bóg nas na nowo pociąga do siebie i zaprasza, abyśmy tworzyli Jego lud, szczęśliwy